

VIKINGIŠKOSIOS TARPREGIONINĖS KULTŪROS ATSPINDŽIAI MARVELĖS KAPINYNE KAUNE*

MINDAUGAS BERTAŠIUS

Nuo seniausių laikų Baltijos jūros regionui būdinga ypatybė – pajūris visada siejo, o ne skyrė jos pakraščiuose gyvenusias gentis. Ar kalbėsime apie neolito, bronzos laikotarpio kultūrinį paveldą, ar apžvelgsime tautų kraustymosi laikotarpio genčių ryšius, visada turime prisiminti, kad pietų, rytų, šiaurės-vakarų Baltijos pakraščių gentis siejo jūra. Jos reikšmė ypač ryški vikingiškojo laikotarpio kultūrose (VIII a. pabaiga–XII amžiai). Šį periodą charakterizuoja panaši visuomeninė–politinė organizacija, kurios bruožai būdingi tiek vakarų slavų, tiek vakarų baltų, tiek ir skandinavų gentims (Žulkus, 1995). Visam Baltijos jūros regionui būdinga bendra ypatybė – tam tikri tarpregioniniai kosmopolitiniai bruožai. Aptinkamos tapačios papuošalų formos, vienodi dekoru elementai. Šių elementų kilmės vietos paprastai nustatyti neįmanoma (Херрманн, 1984).

Daugybė požymių liudija, kad baltų pasaulis nebuvo uždaras aplinkinėms gentims. Vikingiškuoju laikotarpiu galime rasti bendros veiklos pėdsakų.

Tad kas gi būdinga vikingiškajam pasauliui, įtraukusiam į savo sukurtą skirtingos kilmės gentis?

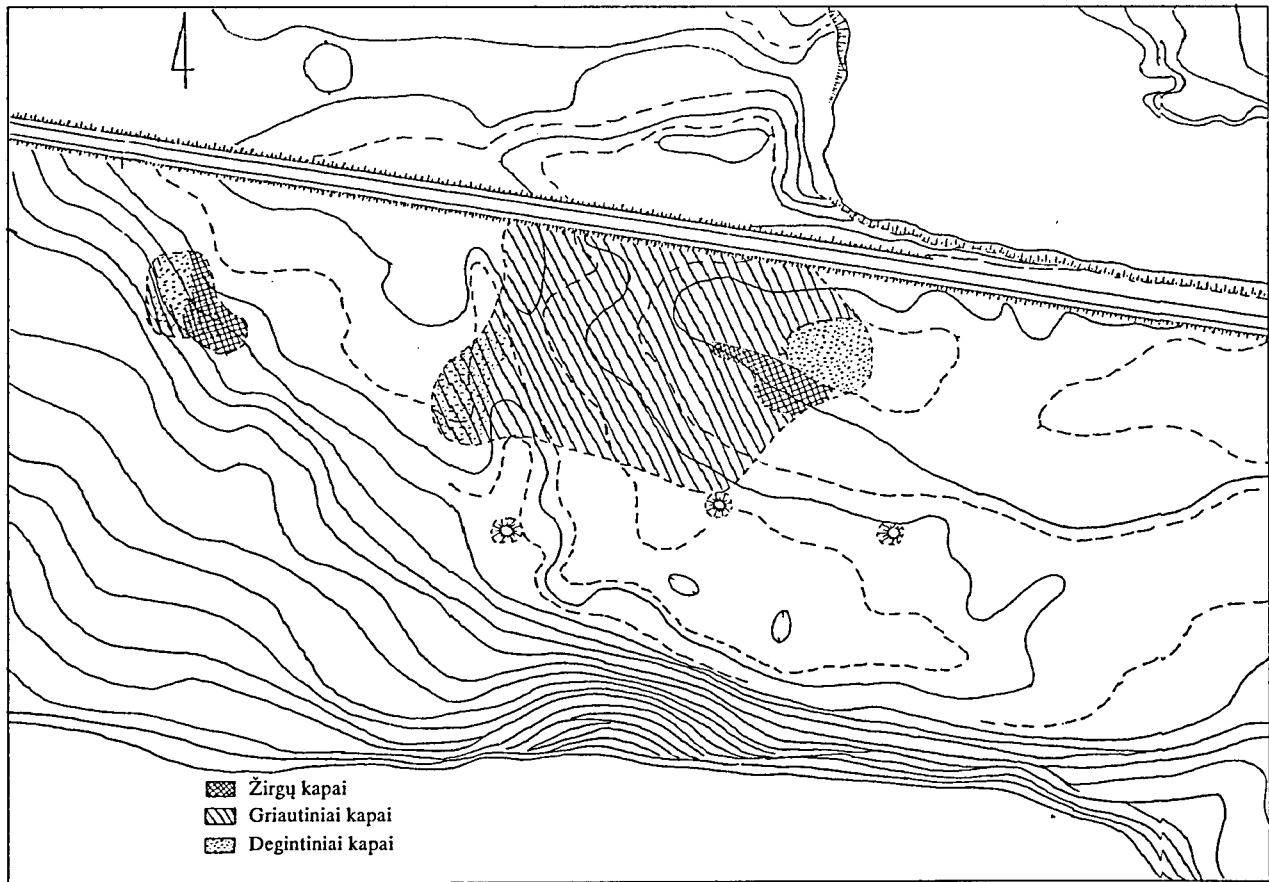
Žinoma, pirmiausia galima paminėti vikingų žygius ir jų dėka sukurtą vandens kelių sistemą. Bet ne tik tai. Bene svarbiausias ypatumas yra ūkinis regionas, suvienijęs aplink Baltijos jūrą gyvenusias gentis ir kraštus iki tolimiausių Rusios pakraščių. Prekinio ekvivalento matu regione buvo sveriamas brangusis metalas – sidabras (*Gewichtsgeldwirtschaft*), tapatus buvo genčių materialinės kultūros lygis ir panašiai organizuota prekyba (Steuer, 1987). Pirminė vikingų žygių banga Šiaurės Europos regione ir buvo paskatinta besiplečiančios prekybos (Müller-Boysen, 1987, p. 253). Vakaru baltai garsėjo prekybiniais bei karo žygiais pa-

jūrio keliais, tarpininkavimu skirtingoms gentims, tad pamažu jie visiškai įsitraukė į bendrą Baltijos vikingų veiklą (Žulkus, 1995, p. 191).

Pastebime daugybę įvairiausių požymių, bylojančių apie skandinavų ir baltų genčių kultūrinius bei ūkinis mainus. Pirmieji skandinavų prekeiviai Baltijos pakrantėse pasirodė dar tautų kraustymosi laikotarpiu, o ypač aktyvi jų veikla žinoma nuo VIII a. Manoma, kad iki 750 metų buvo įkurtos pirmosios kolonijos baltų žemėse – Elblionge (Elbląg, Elbing) ir Gruobinėje. Tuomet ieškota patogesnių kelių veržiantis tolyn į Rytus. Taigi skandinavai, įsikurdami rytinėje Baltijos pakrantėje, ėmėsi karinės ir politinės ekspansijos (Žak, 1985). Vikingiškojo laikotarpio baltų ir skandinavų genčių ryšiai aptarinėti daug kartų. Jau XX a. pradžios tyrinėtojai vakarų baltų prūsų ir kuršių žemėse yra aptikę materialinės kultūros liekanų, liudijančių artimus skirtingose Baltijos pakrantėse gyvenusių genčių ryšius. Tada pavyko pagrįsti administracinių ir prekybinių centrų, kuriuose kūrėsi atvykėliai iš Skandinavijos (Gruobinia, Trusas, Kaupas–Viskiaučiai), egzistavimą. Turime labai skirtingus duomenis apie skandinavų pastangas ieškant kelio į Rytus Dauguvos bei Nemuno upėmis. Apie Dauguvos reikšmę, naudojantis Rytų keliu, byloja gausios archeologinių dirbinių radimvietės. Čia žinomi prekybos centrai, gausios importinių dirbinių, ypač importinio arabiško sidabro lobių radimvietės (Bepra, 1988). Dauguvos upe ir ėjo svarbiausia Rytų prekybos ir susisiekimo kelio atšaka per baltų žemes.

Apie Nemuno vaidmenį vikingiškuoju prekybos laikotarpiu duomenų turime palyginti mažiau. Greičiausiai IX a. pradžioje pietine Baltijos pakrante keliaujant Artimųjų Rytų sidabru ir intensyviai ieškant

* Autorius dėkoja Brolių Šniadeckių fondui (*Fundacja Braci Śniadeckich*) Krokovoje, suteikusiam stipendiją stažuotei įvairiose Lenkijos mokslo institucijose, bei stažuotės vadovams prof. J. Okulicz ir prof. W. Nowakowski. Įgyta patirtis pagelbėjo rengiant straipsnį.

1 pav. Marvelės kapinyno skirtingų tipų kapų planas (piešė autorius).

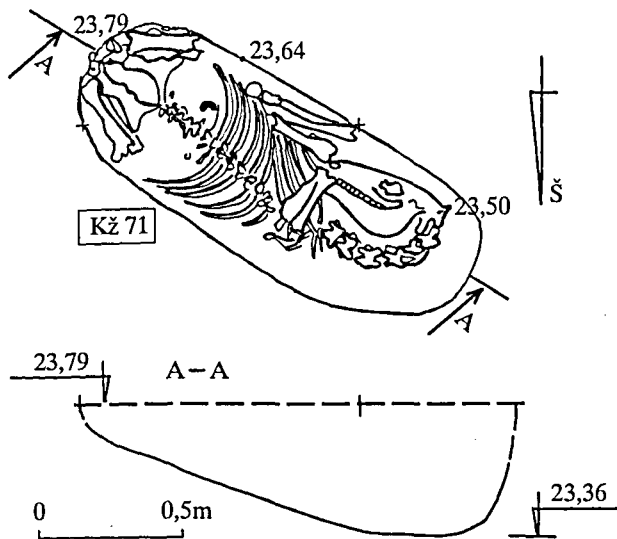
kelių į Rusiją, skandinavų dėmesys Nemuno keliui turėjo išaugti. Tačiau, nepaisant tam tikrų pastangų, tuometinė jo reikšmė vertinant tolimosios prekybos importą išsamiau lieka nenagrinėta (Kuncienė, 1972; Žulkus, 1996).

Aptariant šį klausimą (lyg ir tradiciškai), norisi atkreipti dėmesį į geografinę regiono padėtį. Kauno apylinkės su stambiausiais Vidurio Lietuvos kapinynais išsidėstę didžiųjų Lietuvos upių santakoje. Palanki geografinė padėtis lėmė romėniškojo laikotarpio gyventojų populiacijos atsiradimą ir spartų augimą bei materialiosios kultūros suklestėjimą. Tarpregioninė įtaka pastebima tautų kraustymosi laikotarpiu. Galima manyti, kad šiuo periodu tarp Sambijos prūsų ir Vidurio Lietuvos gyventojų nusistovėjo tam tikri ryšiai, pasireiškę identiškais archeologinių dirbinių formomis bei jų sinchronizacija (Bertašius, 2000a). Galima paminėti tautų kraustymosi laikotarpio pabaigoje plintantį žirgų aukojimo paprotį, jau nuo ankstesnių laikų praktikuojamą prūsų. Tuo pat metu (VII–VIII a.) pastebima ypač aktyvi skandinavų vikinų veikla baltiškajame pajūryje. Čia įsikuria ir išauga prekyvietės, vėliau virtusios multietniniais prekybos ir

administraciniais centrais – Gruobinėje (VII–IX a.), Kaupe–Viskiautuose (IX–XI a., *Kaup–Wiskiauten*) ir Palangoje (IX–XII a.) (Žulkus, 1996, p. 97).

Nemuno reikšmę šiuo laikotarpiu paliudija Linkūnų (*Linkuhnen*) kapinyno medžiaga. Tyrimai byloja apie stiprią vikingiškojo pasaulio įtaką Nemuno žemupio gyventojams. Kapinyną tyrinėjęs C. Engelis manė čia buvus stambią vikinų koloniją. Taip manyti vertė neįprastai turtingi kapai ir importinių vikingiškosios kultūros dirbinių gausa (Engel, 1932, p. 172). Tačiau ar bandė šie atvykėliai skverbtis Nemunu aukštyne, ar siekė kurti geografiškai patogiose Kauno apylinkėse, vienareikšmiškai atsakyti negalime. Tyrinėtojai atkreipė dėmesį į Baltijos regionui būdingų dirbinių koncentraciją. Kauno apylinkėse žinoma keletas beaugančių centrų (*Siedlungskomplexe*), savo struktūra ir gyvenviečių tinklu beveik atitinkančių panašius junginius vakarų slavų bei skandinavų kraštuose (Žulkus, 1995).

Įdomios medžiagos tarpregioninei vikingiškojo laikotarpio kultūrai pažinti duoda Marvelės kapinyno Kaune tyrimai (tyrinėjo A. Astrauskas ir M. Bertašius, 1991–2000). Šiuo metu tai didžiausias ir bene išraiškiausias šaltinis Vidurio Lietuvos kultūrai pažinti.

2 pav. Žirgo kapas netaisyklingos formos duobėje (piešė autorius).

Galima priminti, kad šio laikotarpio medžiaga apie Kauno apylinkių priešistorę gauta Veršvų bei Sargėnų kapinynų tyrimų metu. Remdamiesi turima medžiaga, galime manyti šiose apylinkėse buvus centrą su vikingiškosios kultūros bruožais.

Plačiai žinomi Kauno apylinkių plokštiniai kapinynai su ypač gausiais ir turtingais žirgų kapais, tapusiais vienu svarbiausiu požymiu Vidurio Lietuvos archeologinei kultūrai nusakyti. Žinomos nepaprastai gausios VIII–XII amžiaus radimvietės (Bertašius, 2000a; Bertašius, Daugnora, 1997). Paprastai tokie kapai randami atskiroje kapinyno dalyje, kur žirgai laidoti atskirai nuo žmonių. Tai trukdė nustatyti tikslią kapų datą – įvairūs autoriai nurodo gan skirtingą šio papročio plitimo laiką. Šiuo klausimu būtina atskira studija.

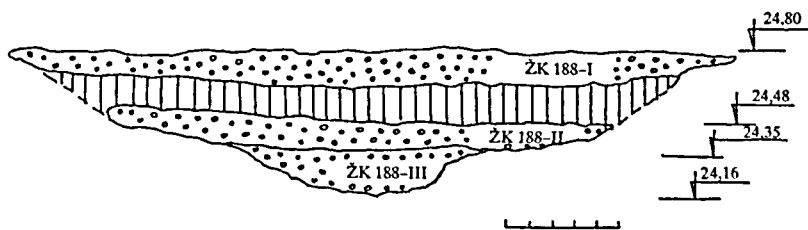
Apibendrinami tokių kapų grupę pastebime, kad jie randami pietinėje arba šiaurinėje kapinyno dalyje (pvz., Pakalniškiai), kartais vakarinėje (Veršvai), arba keliose vietose (Marvelės pavyzdys, kur kapai išsidėstę rytinėje bei vakarinėje kapinyno dalyje) (pav. 1).

Tyrimų metu pavyko apibrėžti kelis žirgų kapų tipus, liudijančius, kad yra skirtingi žirgo laidojimo (ar aukojimo) būdai. Dažniausiai sutinkamas toks kapas, kuriame palaidotas sveikas žirgas ir aptinkami gerai išsilaikę visi griaučiai (A). Kartais randamas kapas, kuriame palaidota galva, galva ir priekinės kojos ar pasturgalinė dalis (B). Yra nemažai kapų, kuriuose aptinkami išmėtyti žirgo palaikai – skeleto dalys, pavieniai kaulai bei įkapės (C).

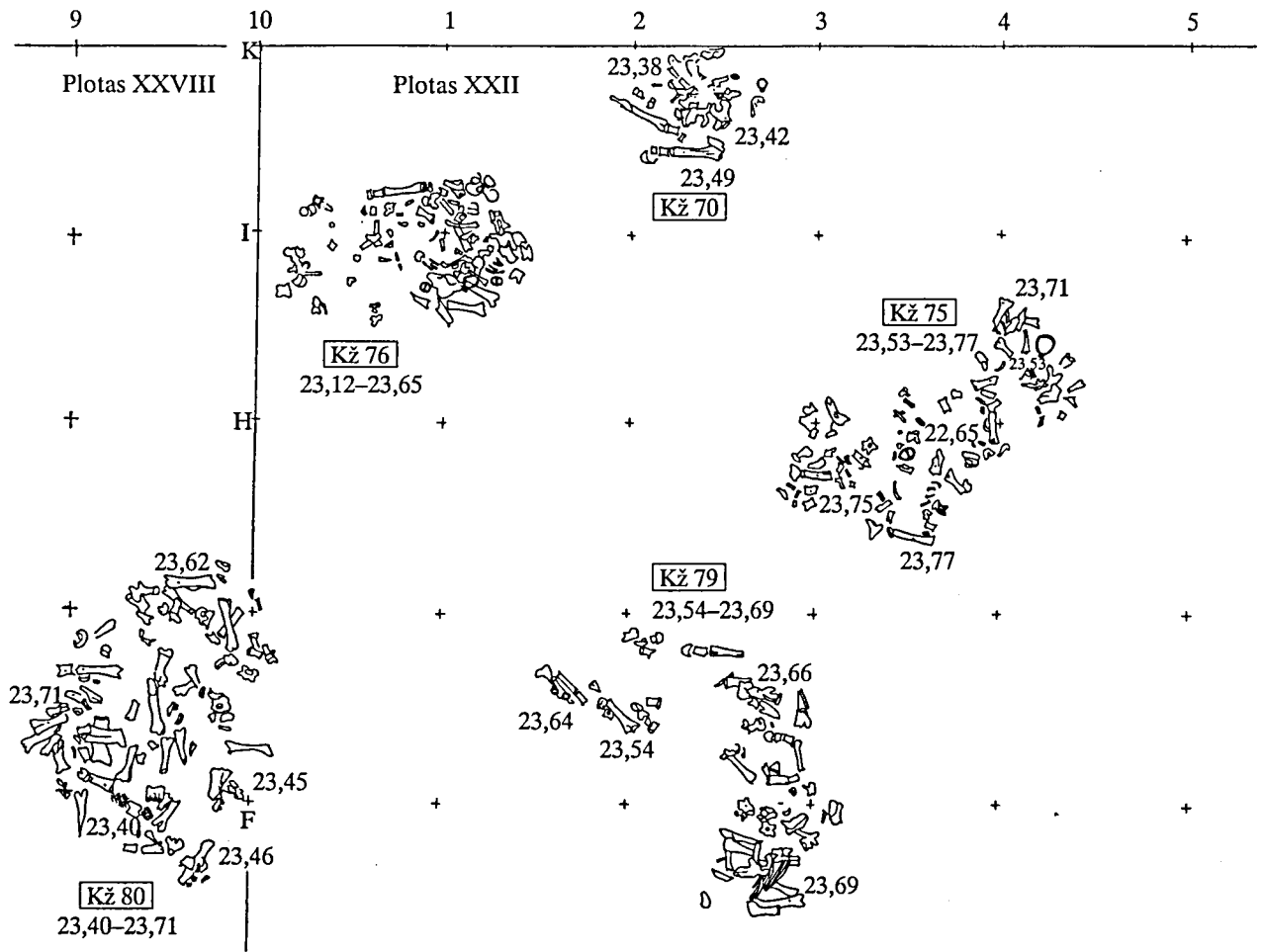
Kalbėdami apie tarpregioninės kultūros ir papročių bruožus, aptarkime žirgų kapų įvairovę, ieškodami sąlyčio taškų tarp įvairių tautų papročių.

Plačiai žinomas kapų A tipas Lietuvoje dažniausiai randamas ir ankstyvųjų viduramžių Europoje, vikingiškųjų laikų Islandijoje bei prūsų genčių apgyventoje teritorijoje (Кулаков, 1990; Müller-Wille, 1972; Oexle, 1984). Šiuo atveju žirgas laidojamas nedidelėje duobutėje, paprastai 1,05–1,7 m ilgio ir 0,43–0,8 m pločio, dažniausiai guldomas kniūbsčias, prie krūtinės prispaustomis kojomis, neretai su aukštyne iškeltu pasturgaliu (Bertašius, 1998a; Bertašius, 1995). Neretai aptinkama ypatinga duobės forma: taikantis prie atliekamo ritualo, duobė kasama netaisyklingos formos, žirgo galva atsiduria giliausioje jos vietoje, paspausta po krūtine taip, kad žirgas nebegalėtų iš duobės išlipti (pav. 2). Tad galime įsivaizduoti vykusį ritualą: įvairiausiomis varžybomis nuvargintas žirgas su žąslų ir kamanų pagalba guldomas į duobę kaip auka mirusiajam. Šis paprotys turi senus bendreregioninius bruožus – analogija žinoma įvairiose gentyse, tačiau vikingiškuoju laikotarpiu didesnis panašumas aptinkamas skandinaviškosios kultūros paveiktuose kraštuose.

Detaliau aptarkime trečiąją kapų grupę, tą, kurioje randami išmėtyti žirgo palaikai. Šie kapai rodo ritualinės puotos liekanas (Bertašius, 1998a, p. 20). Jie išsiskiria visiškai nebaltiška tradicija. Kapą sudaro įvairaus dydžio ploteliuose padrikai išmėtyti skeleto kaulai, paprastai aptinkami buvusiam kapinyno paviršiuje. Tokio kapo dydis gan įvairus – nuo 0,8x1 m iki 1x2,2 m, kartais iki 2x3,8 m, ar 1,2x5,1 m (Bertašius, 2000b). Iš tyrimų medžiagos aiškėja, kad paprastai buvo laidojama daugiau nei vienas žirgas. Dažnai tokiam kape palaikai pažerti keliais sluoksniais, kartais randama net keletas 0,1–0,2 m storio sluoksnių, o tarp jų beveik šviri žemė (pav. 3). Tad bendras tokio kapo gylis (sluoksnio su palaikais storis) siekia net 1,05 m. Susidaro įspūdis, kad kapai užpildomi per kelis kartus, t. y. paaukojus žirgą, palaikai truputį užberiami žeme, po to aukojamas kitas, o kartais ir dar vienas. Žinoma, neįmanoma pasakyti, ar toks aukojimo ritualas buvo tęstinis, kol užpilama kapo duobė, ar jis buvo toje pačioje vietoje kartojamas. Tokį paprotį

3 pav. Žirgo kapas Nr. 188, kuriame keliais sluoksniais be tvarkos išmėtyti palaikai (piešė autorius).

4 pav. Žirgų kapų grupės planas (piešė autorius).

liudija ir sluoksniuose kartu su skeleto dalimis sumestos įkapės: kamanų dalys, sagtys, apkalai, balnakilpės, žaslai, kabučiai ir kt. (Bertašius, 2000b, p. 250).

Minėtų kapų grupės telkėsi vienoje vietoje (pav. 4), tiek rytinėje, tiek ir vakarinėje kapinyno dalyje. Jų padėtis bylotų šį savitą paprotį nuolat egzistavus tam tikrą laiko tarpą. Paprastai kape randamos kokios nors skeleto dalys – galvos kaulai, kaklo slanksteliai bei kojų kaulai, daugiausia sulaužyti. Kartais aptinkami kaulai su aiškiais kapojimo žymėmis.

Šie saviti kapai aptikti daugelyje didžiųjų Vidurio Lietuvos kapinynų. Jų skaičius kartais sudaro apie 17 proc. visų kapų skaičiaus (Graužių, Veršvų, Pakalniškių kapinynai), o kartais siekia apie 30 proc. (Marvelėje) (Bertašius, 1998b). Tyrinėjant osteologinę medžiagą paaiškėjo, kad daugelyje šių kapų atrasti dviejų ar daugiau individų palaikai (net iki keturių – kape Nr. 218). Dalyje kapų kartu su žirgais aptikti ir šunų skeletų kaulai – laidota du žirgai ir šuo (kapai 58, 74, 75, 76 ir t. t.) (Daugnora, 1994).

Štai čia norisi akcentuoti labai netikėtą palyginimą. Garsus arabų pasiuntinys Ibn Fadlanas, 921–922 metais keliavęs Volgos upe, aprašo kilmingo vikingo, kurio palaikai kremuojami laive, laidotuvių apeigas (Ковалевский, 1956). Jis taip aprašo žirgų aukojimo eigą (autoriaus vertimas iš rusų kalbos): „Jie (rusai – t. y. normanai) pagriebė šunį, perkirto kalaviju pusiau ir metė jį į laivą... Paskui jie paėmė porą žirgų ir vaikė juos tol, kol šie visiškai nuvargo. Tada perkirto juos kalaviju ir metė į laivą“.

Atrodo, kad čia aprašyti labai panašūs papročiai. Tiesa, apeigos pagal šiuos papročius vyko labai tolimuose kraštuose, tačiau to paties vikingų pasaulio kraštuose. Įdomu ir tai, kad Marvelės kapuose ritualą atitinka net ir smulkmena – šunų skeleto kaulai atrasti po žirgų kaulais.

Aptartam apeigų palyginimui ypač svarbi Sargėnų kapinyno medžiaga. Kapinynas tyrinėtas dar 1939–1940 metais. Čia atrasta nemaža vikingiškojo laikotarpio degintinių kapų grupė, fiksuotos netradici-

nės mirusiųjų kremavimo apeigos. Kapams būdingos tamsios degėsingos žemės dėmės kapinyno paviršiuje, kurių plotas svyruoja nuo 1x1 m iki 3x4 m. Tokio kapą sudarančio sluoksnio storis siekia 0,1–0,3 m, o jame kartu su degėšiais, kremuotais žmonių kaulais, randami nedeginti gyvulių kaulai (Puzinas, 1940š). Tai galvijų, arklių, kiaulės ir kitų gyvulių kaulai. Įkapės labai negausios, dažniausiai – keramikos šukės. Kapai su gyvulių kaulais baltams nebūdingi, o toks laidojimo būdas labai artimas vikingų pasaulio tradicijoms. Įvairiuose regionuose, kuriuos jungė ir suartino vikingų žygiai, galime atrasti tokio papročio pėdsakų. Ryškūs jie Šiaurės Rusijoje, Pavolgyje, tokie kapai aptinkami ir pačioje Skandinavijoje (Medieval, 1993; Голубева, 1981; Ярославское, 1964). Jie išsidėstę ten, kur ėjo vikingų karo žygių ir prekybos keliai. Tokį paprotį patvirtina, ko gero, ir labai įdomi šaltinių užuomina. Petras Dusburgietis (1263) taip aprašo jo dėmesį patraukusį įvykį: „*Prasidėjo susirėmimas dėl vieno katilo (...), kuriame prūsai buvo įpratę virti savo šventenybes, kaip reikalauja jų apeigos*“ (Dusburgietis, 1985, p. 161). Ar tai nėra panašių apeigų atgarsiai, tik jau istorinių laikų prūsų gentyse?

Galėtume daryti tokią išvadą: žirgų laidojimo (aukojimo) būdas (nesvarbu kapas su sveiku žirgo skeletu, ar kapas, kuriame žirgo palaikai išmėtyti) visais atvejais buvo aiškus ir, greičiausiai, jau iš anksto suplanuotas kruvinas ritualas. Jis, matyt, vykdavo šermenų metu.

Tautų kraustymosi laikotarpiu tarp Vidurio Lietuvos gyventojų paplinta mirusiųjų kremavimo paprotys. Žinoma keletas degintinių kapų tipų, bylojančių apie šio papročio įvairovę. Šiuo atveju svarbūs du kremuotų palaikų laidojimo būdai. Nemažą dalį visų degintinių kapų sudaro tokie, kuriuose mirusiojo palaikai išpilami žemės paviršiuje (*Brandschüttungsgräber*). Tokie degintiniai kapai žinomi ir kituose Kauno apylinkių kapinyuose (Bertašius, 1998b). Kitos Lietuvos gentys tokio laidojimo būdo kaip ir nežinojo, tačiau dalis Sambijos prūsų kapų yra tokio pat tipo. Labiausiai šie degintiniai kapai buvo paplitę VIII–XII amžiuose. Paprotys liudija bendrą regioninę Baltijos pajūrio tradiciją. Tokie kapai būdingi pietinėje Baltijos pakrantėje gyvenusioms gentims.

Marvelės kapinyno tyrimų metu nustatyta, kad čia tokio tipo degintiniai kapai sudaro nuolatinę bendro to meto kapų skaičiaus dalį (iki 20 proc.). Ši dalis beveik nekinta VII–XII amžiuose. Tad galima manyti, kad tokį paprotį nuolat praktikavo nedidelė žmonių grupė, tam tikra bendruomenės dalis. Šio tipo kapų vienalaikis pasirodymas keliuose Vidurio Lietuvos kapinyuose liudytų, kad paprotys čia atkeliavo jau subrandintas. Aptariamus degintinius kapus galime

lyginti su tokiais, kuriuose mirusiojo palaikai išberiami vienoje vietoje kapinyno paviršiuje, palaiptiui sudarydami ištisinį degėsingos žemės sluoksnį su gausiais kremuotais kaulais ir įkapėmis. Tokie kapai būdingi Kauno ir apylinkių kapinyams – Marvelės, Veršvų, Pakalniškių, Sargėnų. Kai kuriuose Elbliongo apylinkių kapinyuose (dabar Lenkija, buvusios prūsų genčių žemės) toks degėsingos žemės su kremuotais palaikais sluoksnis aptiktas tiesiog po smėlingu velėnos sluoksniu (Dorr, 1898). Degėsingas sluoksnis buvo aptiktas nemažoje Sambijos prūsų kapinynų dalyje. Būdingiausi iš jų – Irzekapinis ((Wikiau, Klincovka), Labota (Laptau, Muromskoje), Bludava (Bludau, Kostrovo) (Кулаков, 1990, Šakumiškiai (Friedrichsberg, Iskovskoje), Malschowen, Polehnen (Hollack, 1908a) (vietovardžiai lyginti pagal: Šimėnas, Zabiela, 1993).

Užuomina apie kapus degėsingame sluoksnyje yra ir Aukštakiemių (*Oberhof*) kapinyne prie Klaipėdos (Engel, 1931). Visose radimvietėse aptiktas permaišytas su gausiais degėsių, pelenų ir degintų kaulų trupiniais sluoksnis. Paprastai ši tamsi žemė gerai skyrėsi nuo kitos struktūros dirvožemio. Kartais nurodoma, kad tokį paviršių sudaro išpūdingas pelenų sluoksnis su degintais žmonių kaulais bei urnų šukėmis, ginklais ir papuošalais (Hollack, 1908b). R. Dorris, tyrinėjęs Lenczo kapinyną Elbliongo apylinkėse, manė, kad laidojimo būdas degėsingame sluoksnyje turi sąsają su vakarų slavų kraštams būdingu papročiu (Dorr, 1898).

Skelbdami Birkos kapinyno (*Björkö*, Švedija) medžiagą, tyrinėtojai tokius kapus (po velėna rastą degėsingą sluoksnį su kremuotais palaikais) aprašė ir manė, jog jie atsirado veikiami slavų papročių (Gräslund, 1989).

Tokie grupiniai kapai, kokie buvo rasti prūsų žemėse ir Vidurio Lietuvos kapinyuose, kai palaikai išpilami paviršiniame sluoksnyje, gerai žinomi ir vakarų slavų žemėse. Volino (*Wolin*, Lenkija) kapinyno tyrimų medžiaga liudija buvus identišką laidojimo paprotį (Wojtasik, 1967).

Remdamiesi aptartais palyginimais, galime neabejoti, kad prūsai bei Kauno apylinkių gyventojai bendravo su Baltijos pajūryje gyvenusiomis vakarų slavų gentimis. Kol kas negalime pasakyti, ar bendravimas virto pastoviais ryšiais, ar jie buvo glaudūs, ar ilgalaikiai. Tačiau laidojimo apeigų įvairovė Marvelės kapinyne liudytų, kad kontaktai nebuvo atsiktiniai. Kapų įvairovę vertinant kaip kiekvienos bendruomenės narių grupės praktikuotų papročių, kulto, apeigų bei religijos išraišką (pvz., vietinių gyventojų, prekeivių, atvykėlių) (Herrmann, 1994/1995), galime spėti Kau-no apylinkėse buvus multietninį prekybos centrą.

Yra žinomas vikingiškojo laikotarpio prekybos kelias, ėjęs pietiniu Baltijos pakraščiu. Baltų žemėse

pagrindiniai šio kelio liudininkai yra Truso, Gruobinės, Daugmalės ir kt. gyvenvietės. Tuomet nusistovėjo tarpusavio ryšių modelis, apibūdinamas tam tikromis regione cirkuliuavusiomis prekių grupėmis. Tarp nevietinės kilmės prekių galėtume išskirti kelias grupes. Visos jos rodo buvusius kultūrinius, etninius ar prekybinius ryšius. Pagal vertę, funkcinę paskirtį visuomenėje bei patekimo kelius prekes galima suskirstyti į tokias grupes:

- ginklai ir kiti vertingi daiktai (nesvarbu, ar įsigyti kaip karo grobis ar prekių mainų keliu);

- daiktai ir dirbiniai, liudijantys svetimos kultūros įtaką (pvz., tai gali būti laivų kniedės, ledo kabliai ir kt.);

- dirbiniai ar požymiai, charakterizuojantys ūkinę veiklą, vienodą visame regiono ūkyje (svarstyklės ir svareliai, kapotas sidabras bei monetos, importinės žaliavos);

- dirbiniai, liudijantys tolimus, kartais gal atsitiktinius, ryšius (gali būti įsigyti kaip dovana tolimo žygio metu) (Callmer, 1988, p. 264).

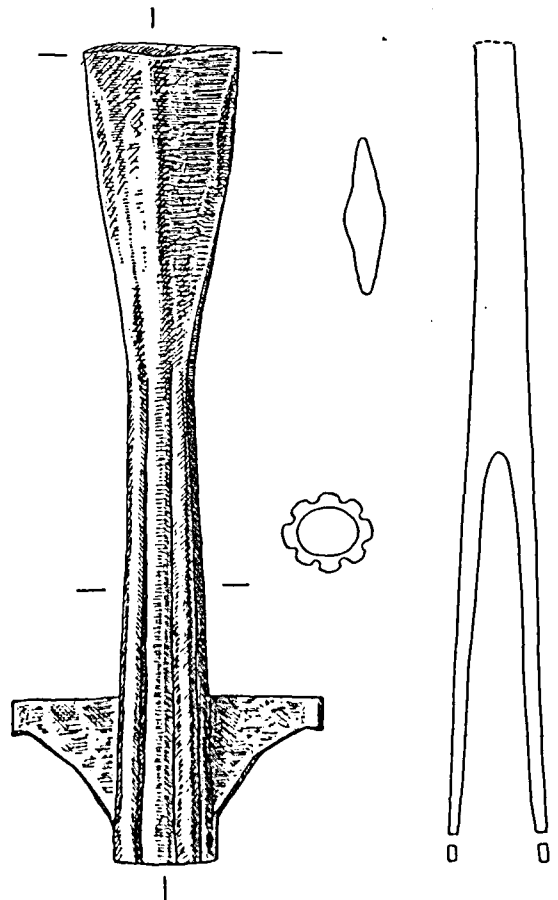
Archeologinėje literatūroje jau įprasta manyti, kad Baltijos regiono kraštuose ginklai sudaro svarbiausią vikingų laikų importo prekių grupę (Jakobsson, 1992; Mühlen von, 1975; Herrmann, 1994/1995). Vertingi ginklai aptinkami kaip įkapės bei ginklų lobiuose, retkarčiais pasitaikančiuose kapinyne aplinkoje. Kai kurių dirbinių formos bei ginklų slėpimo būdas parodo aiškias skandinaviškas tradicijas. Štai tokia Marvelės kapinyne lobyje, atrastame jau už kapinyne ribų, buvusios senvagės vietoje, aptikti ietigaliai ir kalavijas. Sprendžiant pagal išlikusią kalavijo skersinio formą, jis skirtinas S tipui pagal J. Peterseną. Kalavijas sulenktas pusiau ir numestas pelkėtoje vietoje (Bertušius, 2000b, p. 251). Tai vienas iš retesnių importinių ginklų, o jų radimvietės tėra žinomos Nemuno žemupyje (Mühlen, von, 1975; Kazakevičius, 1996).

Kitoje vietoje, taip pat už kapinyne ribų, surasti keturi ietigaliai. Vienas jų ypač retas – profiliavimu dekoruota ietigalio įmova yra su dviem sparneliais. Ietigalis sąmoningai perlaužtas ir rasta tik pusė dirbinio. Ietigalio ilgis turėjo siekti apie 0,45 m (išlikusi dalis – 21,3 cm) (pav. 5). Tai retas karinio elito ginklas. Lietuvoje, be Marvelės, berods, težinoma vienintelė tokio dirbinio radimvietė – Kukiuose (Cholodinska, 1974). Ši vietovė jau yra Gruobinios skandinavų kolonijos teritorijoje. Tai Karolingų epochos Vakarų Europos karinio elito ginklas. Ietigaliai su atraminiais sparneliais kildinami iš Frankų imperijos. Jie atsirado VIII a. pabaigoje kovų su avarais metu. Tai sunkiai ginkluoto raitelio ginklas, skirtas išversti priešininko raitelį iš balno (Žak, 1988). Ginklas nėra dažnas Skandinavijos kraštuose, labai retas prūsų žemėse. Marvelėje surastas ginklas savo ištobulinta forma būdingas

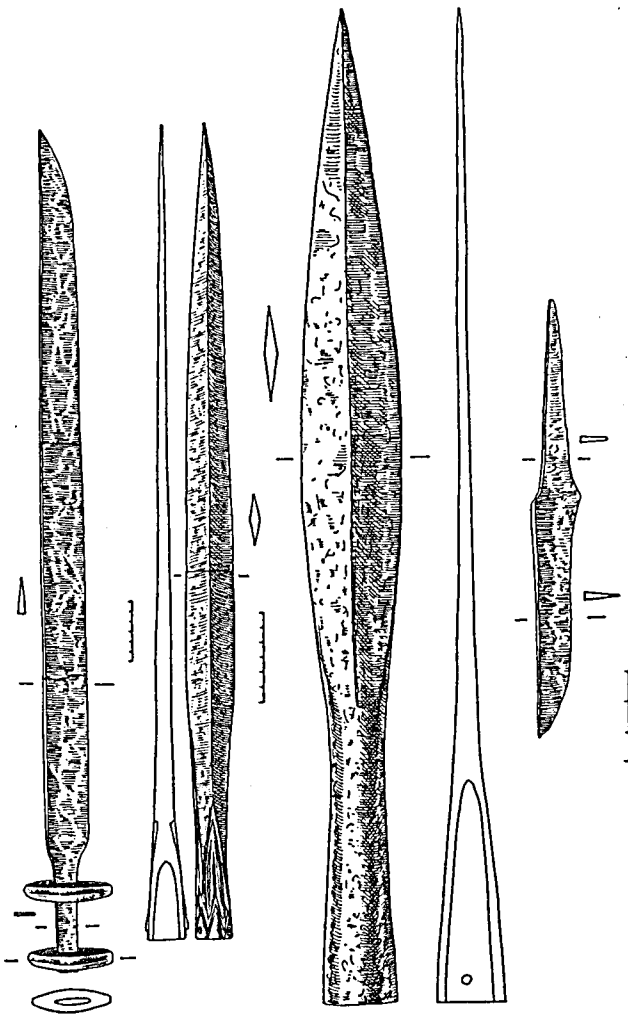
X amžiui (palyginti: Solberg, 1985, p. 63; Braathen, 1989; Jorgensen, 1992). Ietigaliai skliautuotu raštu puošta įmova laikomi skandinavišku IX a. importu (Kuncienė, 1972, p. 210), galbūt ir iš Vakarų Europos. Marvelės kapinyne šie ietigaliai rasti kapuose 787 ir 671 (grupinis kapas).

Tobula forma išsiskiria kape 787 rastas 54,5 cm ilgio ietigalis, beje, kaip ir dauguma ginklų, perlaužtas pusiau. Minėtas kapas puikiai parodo besusidarantį karinį elitą su vertingiausiais importiniais ginklais bei rangą atspindinčiais papuošalais. Greta ieties, kape 787 aptiktas sulaužytas M tipo kalavijas (pav. 6; žr. IV knygos viršelį). Net ir sulaužytais prieš dedant į kapą ginklais, kapas reprezentuoja tarpregioninį elitinių karių laidojimo paprotį, gerai žinomą iš ankstesnių laikų.

Marvelės kapuose buvo surastos ir kitų, paprastai laikomų skandinaviškos (ar bendreregioninės) kilmės, kalavijų dalys. Tai X tipo kalavijų buoželės (grupinis kapas XII plote, kapas 711), rombo formos buoželės (grupiniai kapai XI, XII plotuose), kalavijo skersinis, dekoruotas skersiniais sidabro grioveliais. Dviejuose kapuose rasti kalavijo makščių apkalai yra tinkamas pavyzdys, patvirtinantis tarpregioninės kultūros bruo-

5 pav. Ietigalis su sparneliais (piešė V. Laužadienė).

6 pav. Kapo Nr. 787 ginklai (piešė V. Laužadienė).

žus. Apkalai puošti paprasta stilizuota paukščio figūra (*ausgesparte Vogelkörper*).

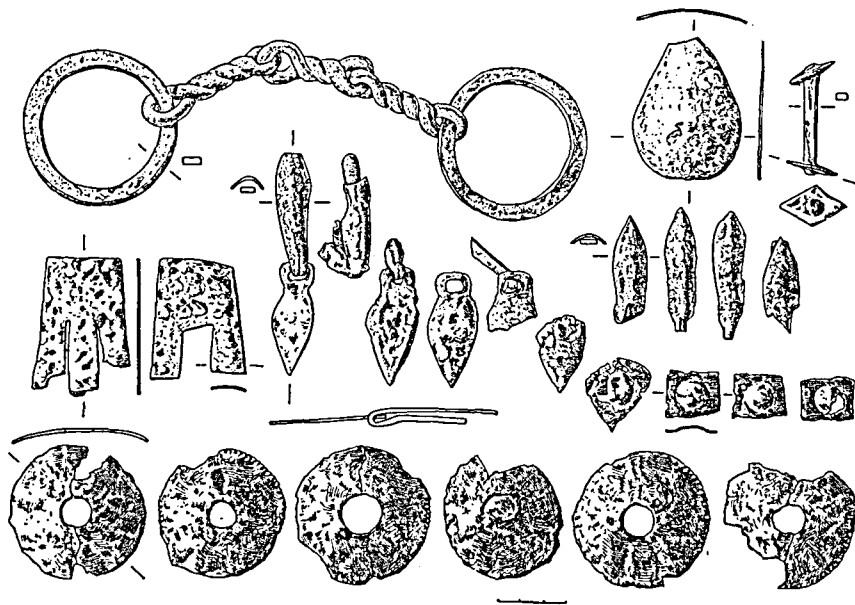
Prie viso šio komplekto dirbinių gerai dera Sargėnų kapinyne rastas kalavijas su įrašu ir ornamentu (Kuncienė, 1972, p. 207).

Tyrinėjant kapinyną žirgų kapuose buvo rastos laivų kniedės (pav. 7). Tai pirmoji tokio tipo dirbinių radimvietė Lietuvos laidojimo paminkluose. Tačiau radinio vertės tai nekeičia – laivų kniedės kapuose yra vienas iš charakteringiausių vikingų laidojimo papročių. Į Marvelės kapinyną jis atėjo iš svetur. Vikingų pasaulio kapai laivuose (tiek griautiniai, tiek ir degintiniai) žinomi ir vakarinėje ir rytinėje Skandinavijos pakrantėje (Müller-Wille, 1976, p. 125). Toks laidojimo būdas galėjo būti ir dažnesnis. Tai ypač pasakytina apie degintinius kapus, nes dauguma laivų buvo statomi naudojant kuo mažiau geležinių kniedžių, labai dažnai galėjo būti naudojamos medinės (Schönback, 1981).

Didelę dalį importinių prekių sudarė žaliavos. Baltų kraštuose nebuvo spalvotojo metalo, tačiau vikingiškuoju laikotarpiu gausu dirbinių iš spalvotųjų metalų lydinių. Taigi sidabras, bronzos, švinas bei jų lydiniai buvo pagrindinė importo prekė į baltų kraštus. Būtina atkreipti dėmesį, kad be plačiai žinomų iš importinių žaliavų pagamintų daiktų, randami ir specifiniai dirbiniai. Kauno apylinkių kapinyuose (Marvelėje, Veršvuose) rasta nemažai kamanų. Įvairiausių jų formų dekoratyviems apkalams galėjo būti sunaudojama net iki 400 g spalvotųjų metalų (Bertašius, 2000c). Tokiomis kamanomis kamanotų žirgų skaičius galėjo viršyti net 1/10 dalį visų žirgų kapų skaičiaus (remiantis tyrimų ataskaitomis, Veršvuose daugiau ar mažiau dekoruotos kamanos sudarė 16 proc).

To meto prekybą apibūdina svareliai ir svarstyklės, randami kapuose bei gyvenviečių kultūriniame sluoksnyje. Kai kuriuose Marvelės kapuose buvo rasti svareliai bei svarstyklių ar jų lėkščių likučiai. Tačiau dažnesnis radinys Marvelėje yra kapoto sidabro gabalėliai – įvairiausių papuošalų, lydinių dalys (kapai Nr. 440, 547, 796, grupinis XI plote ir kt.). Įprastesnis kapuose kapotas sidabras bei mainams skirti sidabro lydiniai ir susuktos antkaklės rodo prekybos reikšmę Kauno apylinkių gyventojams. Vertindami precizinius svarstyklių svorelius bei kapotą sidabrą, turime pripažinti egzistavus pirklių organizaciją, kuri visame regione sukūrė sistemą, pagrįstą tarpusavio sutarimu bei derinimu (Steuer, 1987, p. 490). Iš Marvelės kapinyno radinių galime spręsti apie vietinių ir Baltijos regiono pirklių bendradarbiavimą bei kontaktus.

Išskirtina dar viena grupė dirbinių, neturinčių aiškios funkcinės paskirties bei tradicijų, retai sutinkamų ir nebūdingų vietiniams gyventojams. Tai tolimų ryšių arba karinių ekspedicijų liudininkai, greičiausiai įgyti kaip dovana. Dėl išvardytų ypatybių mažai tikėtina, kad šie dirbiniai būtų prekybos objektas ir gauti tolimų prekybinių kontaktų metu. Prie tokių dirbinių priskirčiau kabutį-žvangutį, pritvirtintą prie kamanų ir skirtą papuošti žirgo nosį (pav. 8:1). Panašios paskirties, bet kitos formos bei dekoro dirbinių retkarčiais pasitaiko Skandinavijos kapinyuose (Callmer, 1989). Pati ryškiausia ir bene vienintelė analogija žinoma iš Kamenkos kapinyno, tyrinėto dar 1849 m. (ankstesnė Kamenec-Podolsko gubernija) Dniepro pakrantėje rastame kape (pav. 8:2) (Кирпичников, 1973). Panašus kabutis žinomas ir iš Suzdalės senamiesčio tyrimų medžiagos (Дубов, 1989, рис. 39). Abiem atvejais šie kapai priskirti vikingų kariniam elitui. Kape iš Kamenkos, be jau minėto kabučio, buvo atrasti kryžiniai diržo jungčiai bei diržo galų apkalai. Analogiški apkalai yra Marvelės žirgų kapuose.

7 pav. Žirgo kapo Nr. 3 įkapės, tarp kurių atrasta laivo kniedė (piešė V. Laužadienė).

Vidurio Lietuvos kapinyuose pasitaiko rytietiš-
kų kamanų detalių elementų. Tą paaiškinti gana pa-
prasta: visame regione gerai žinomos vikingiškojo
laikotarpio žirgų kamanojimo ypatybės, dekoruota de-
talės, atėjusios iš Rytų pasaulio. Taigi tradiciškai ir ma-
noma, kad Skandinaviją rytietiški elementai bus
pasiekę per Vidurio Europą (Jansson, 1988, p. 614).
O ši įtaka vertinama kaip tiesioginių ryšių su „rytietiš-
kai orientuota aplinka“ pasekmė (I. Janssono termi-
nas „*orientalisch geprägten Milieu*“).

Vyrauja nuomonė, kad Skandinavijos gyventojai
palaikė ryšius su pietiniu Rusijos regionu, tad savaime
suprantama, kad balnakilpė (kaip funkcinės paskirties
dirbinys) tarpininkaujant vikingams bus perimta tie-
siog iš Pietų Rusijos (Mühlen von, 1975, p. 45). Gan
plačiai žinomo vengriškojo (*magyarische*) tipo balna-
kilpės pasiekė Skandinaviją vikingiškuoju laikotarpiu.
Balnakilpės žinomos iš Birkos kapinyno tyrimų me-
džiagos (Jansson, 1988, p. 615). Tačiau norėčiau at-
kreipti dėmesį į daugybę įvairiausių tipų balnakilpių
(vengriškojo, avariškojo, skandinaviškojo bei anksty-
viausių trikampio ir apskritimo pavidalo), kurios ran-
damos prūsų žemėse (Sambijoje) ir Vidurio Lietuvoje
(Antanavičius, 1976; Кулаков, 1990). Galima būtų nu-
rodyti kapinyuose rastą jų kiekį ir dar kartą, sekant
O. Klecmanu, svarstyti apie seniausių balnakilpių pasi-
rodymą Europoje (Klecman, 1956). Pakalniškiuose
rasta apie 320, Veršvuose 22, Marvelėje 51 balnakilpė.

Sprendžiant pagal Vidurio Lietuvą, ankstyvesni
balnakilpių tipai greičiau patvirtintų galimus epizodi-
nius baltų ir Karpatų baseine įsikūrusių avarų ryšius
nei vengrišką tokių balnakilpių prigimtį. Tą patvirtin-

tų ir kai kurie žirgų aukojimo
ypatumai, pastebėti kapinyuose
(tarkime, žirgo auka, kai kape aptinkama galvos ir kojų kaulai).
Apie baltų ir avarų ryšius bylotų
ir tam tikros raitelio įrangos deta-
lės – kai kurios diržo sagčių for-
mos, apskriti kamanų apkalai,
žąslai su rago kaulo skersinukais,
aptinkami šių genčių teritorijose
(Кулаков, 1990; Salamon, Erde-
lyi, 1971; Lörinczy G., 1992; Kiss,
1996). Apibūdinant Skandinavi-
jos balnakilpes, reikėtų pasakyti,
kad ne vienintelė Rusia darė
įtaką jų raidai. Skandinaviškos
balnakilpės galėjo būti prūsiškos
ar aukštaitiškos (Vidurio Lietu-
va) kilmės. Juoba kad tokį spė-
jimą įtaigiai patvirtintų Birkos
kapinyno radiniai – sidabruotais

apkalėliais dekoruotos puošnios baltiškios kilmės ka-
manos (Arwidson, 1986).

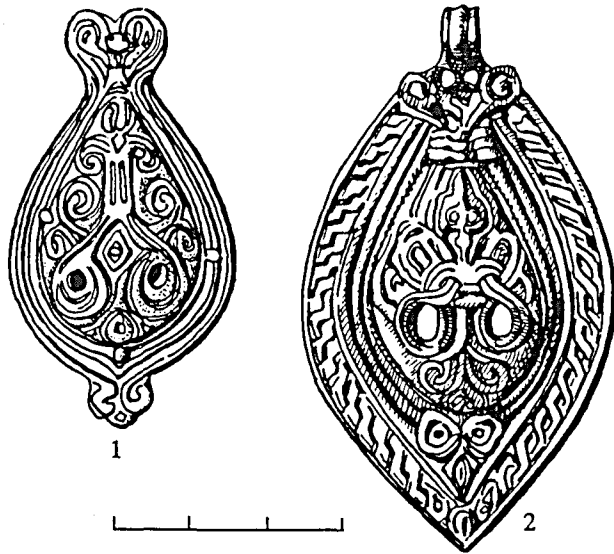
Iš Vidurio Lietuvos kapinynų (Veršvai, Marvelė,
Barinė) yra gausios medžiagos, kurią galima palygin-
ti. Įvairios žirgų kamanojimo įrangos detalės liudija
buvusius skandinavų ir Kauno apylinkių gyventojų ar-
ba prūsų kontaktus. Galima palyginti kad ir tokią Mar-
velės kapinyno tyrimų medžiagą: skardines terkšles
(*Klapperbleche*), kelių formų geležinius kamanų ap-
kalus, sagtis (Forsaker, 1986; Thunmark-Nylén, 1998,
pav. 124–128). Taip pat randama gana gausios medžiagos,
įrodančios tarpregioninius papročius.

Tuo tarpu kituose Lietuvos kapinyuose tokio ti-
po dirbiniai – retenybė. Tai ne kartą aptiktos grandin-
nėlės, gamintos ypač tobula technika, trupiniai (6 tipas
pagal: Arwidsson, 1989); kapuose randama medinių
dėžių ir skrynių apkalų, metalinių juostelių fragmen-
tų; geležinių raktų, dekoruotų bronzos spirale; meta-
linių kibirų dalių, vežimo grandinė. Apibendrinami
tarpregioninės kultūros ypatumus, turėtume prisiminti
ir įvairiausių tipų pasagines seges, randamas Mar-
velės kapuose. Jos gausiai paplitusios rytinėje Baltijos
regiono dalyje – Gotlande ir tarp vakarų baltų genčių.

Iš to meto prekybos kelių žinomas nuo Birkos Vis-
kiantų link vedęs kelias, kuriame tarpusavyje konku-
ravo bei kooperavosi pusiau profesionalūs prūsų ir
skandinavų prekeiviai (Žak, 1985). Matyt, šis kelias
Nemunu toliau vedė link Kauno apylinkių.

Apibendrinant galima padaryti tokias trumpas
išvadas.

Tyrimų metu rasta gausios ir labai svarbios me-
džiagos, padedančios tarpregioninius ryšius pažinti.

8 pav. 1 – Marvelės kapinyne atsitiktinai surastas kabutis; 2 – Kamenkos kapinyne atrastas kabutis (piešė Verutė Trečio-kienė).

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Antanavičius J.**, 1976 – Balno kilpos Lietuvoje X–XIV a. // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A serija. 1976, Nr. 1(54), p. 69–81.
- Arwidsson G.**, 1986 – Die Kopfgestelle aus den Gräbern Bj 832 und 842 // BUS. Stockholm, 1986. T. II:2, S. 137–140.
- Arwidsson G.**, 1989 – Ketten // Birka. Untersuchungen und Studien. Systematische Analysen der Gräberfunde. Stockholm, 1989. T. II:3, S. 73–78.
- Bertašius M.**, 1995 – Marvelės žirgų kapai // Baltų archeologija. Naujausių tyrimų rezultatai. Vilnius, 1995, p. 35–37.
- Bertašius M.**, 1998a – Žirgų kapai – vienas Kauno proistorės klausimas? // KIM. Kaunas, 1998. T. 1, p. 12–24.
- Bertašius M.**, 1998b – Vidurio Lietuva VIII–XII amžiais. Vilnius, 1998b. Daktaro disertacijos santrauka.
- Bertašius M.**, 2000a – Zentrum und Peripherie bei den Westbalten. Zu den Beziehungen zwischen dem Samland und der Region um Kaunas vom 5. Bis 8. Jh.n.Chr. // Archaeologia Baltica. Vilnius, 2000. T.4, p.135–148.
- Bertašius M.**, 2000b – Marvelės kapinyno tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 248–251.
- Bertašius M.**, 2000c – Kauno apylinkių teritorinių struktūrų formavimosi ypatybės // KIM. Kaunas, 2000. T. 2, p. 5–29.
- Bertašius M., Daugnora L.**, 1997 – Kauno apylinkių žirgai // Veterinarija ir zootechnika. Kaunas, 1997. T. 4(26), p. 7–15.
- Braathen H.**, 1989 – Ryttergraver. Politiske strukturer i eldre rikssamlingstid. Varia 19. Oslo, 1989.
- Callmer J.**, 1988 – Three fundamental perspectives for the study of trade and exchange in Northern Europe

Ji byloja apie kultūrinius ir ūkinius ryšius, kurie siejo Baltijos jūros regione gyvenusias gentis.

Baltų gentims Nemunas buvo svarbus prekybos kelias. Tik jo buvimu galima paaiškinti daugelio importinių dirbinių Kauno apylinkėse atsiradimą.

Marvelės kapinyne aptinkame skandinavams būdingų laidojimo papročių bruožų – kapai laivuose ar bent apeigos deginant laivus; bendri žirgų ir šunų kapai; ginklų lobiai kapinyno prieigose. Tik kai kurioms gentims būdingi laidojimo papročiai rodo čia įsikūrus atvykėlius. Tai patvirtina tarpregioniniai papročiai: mirusiojo palaikai išberiami žemės paviršiuje ar laidojami ištisiniam degėsingos žemės sluoksnyje.

Kariaunos įsikūrimą liudija kai kurie kariniam elitui būdingi dirbiniai (kalavijai, ietigaliai, puošnios kamanos bei balnakilpės). Taigi, apibendrinę šių įkapių kiekį ir vertę, su visomis kamanomis laidotus Marvelės žirgus, galime manyti, kad Kauno apylinkėse gyvavo stipri kariauna. Ji buvo aktyvus visuomenės raidos dalyvis.

in the second half of the first Millenium A.D. // Trade and exchange in prehistory. Acta Archaeologica Lundensia. Lund, 1988. Series in Nr. 8, .

Callmer J., 1989 – Gegossene Schmuckanhänger mit nordischer Ornamentik // BUS. Stockholm, 1989. T. II:3, S. 19–42.

Cholodinska A., 1974 – Kukių (Mažeikių raj.) senkapio ir gyvenvietės tyrinėjimai // Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972 ir 1973. Vilnius, 1974, p. 77–81.

Daugnora L., 1994 – Marvelės kapinyno žirgai // Vidurio Lietuvos archeologija. Vilnius, 1994, p. 86–90.

Dorr R., 1898 – Silberberge bei Lenzen und bei Serpin, Kreis Elbing. Festschrift der Elbinger Altertums-gesellschaft zur Feier Ihres Fünfundzwanzigjährigen Bestehens. Elbing, 1898.

Dusburgietis P., 1985 – Prūsijos žemės kronika. Vilnius, 1985.

Engel C., 1931 – Die Kultur des Memellandes in vorgeschichtlicher Zeit. Memel, 1931.

Engel C., 1932 – Das vierstöckige Gräberfeld von Linkuhnen // Fornvännen, Bd., 1932, S. 172.

Forsaker A., 1989 – Zaumzeug, Reiterausrüstung und Beschirung // BUS. Stockholm, 1986. T. II:2, S. 113–136.

Gräslund A. S., 1989 – Resultate der Birka-Forschung // BUS. Stockholm, 1989. T. II:3, S. 151–163.

Herrmann J., 1994/1995 – Frühe Seehandelsplätze am äußersten Ende des westlichen Ozeans. Geschichtliche Grundlagen, siedlungstopographische Strukturen and ethnische Herkunft ihrer Bewohner // Acta Praehistorica et Archaeologica. Berlin, 1994/1995. Band. 26/27, S. 57–72.

- Hollack E.**, 1908a – Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen. Berlin, 1908.
- Hollack E.**, 1908b – Die Grabformen ostpreussischer Gräberfelder // Zeitschrift Ethnologische. 1908. Band. 40, Heft 2.
- Jakobsson M.**, 1992 – Krigarideologi och vikinatida swardstypologi. Stockholm, 1992.
- Jansson I.**, 1988 – Wikingerzeitlicher orientalischer Import in Skandinavien // Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. Mainz am Rhein. 1988. Band. 69.
- Jorgensen A.**, 1992 – Weapon sets in Gotlandic grave finds from 530–800 A.D. Chronological analysis // Chronological studies. Copenhagen, 1992, S. 5–34.
- Kazakevičius V.**, 1993 – IX–XIII a. baltų kalavijai. Vilnius, 1996.
- Kiss A.**, 1996 – Das Awarenzeitlich Gepidische Gräberfeld von Kölked–Feketekapu A. Innsbruck, 1996
- Kleemann O.**, 1956 – Samländische Funde und die Frage der ältesten Steigbügel in Europa // Rheinische Forschungen zur Vorgeschichte, Band. 5. Documenta Archaeologica Wolfgang La Baume dedicata. Bonn, 1956, S. 109–122.
- Kuncienė O.**, 1972 – Prekybiniai ryšiai IX–XIII amžiais // Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a. Vilnius, 1972, p. 149–254.
- Lőrinczy G.**, 1992 – Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.–7. Jahrhundert in Szegvár–Oromdülő // *Communications Archaeologicae Hungariae*. Budapest, 1992.
- Medieval**, 1993 – Medieval Scandinavia. An encyclopedia. New–York, London, 1993.
- Mühlen, von B.**, 1975 – Die Kultur der Wikinger in Ostpreussen // Bonner Hefte zur Vorgeschichte. Bonn, 1975, Nr. 9.
- Müller-Boysen C.**, 1987 – Die Rolle der Wikinger im Wirtschaftsleben des mittelalterlichen Europa // *Offa*. 1987, Nr. 44.
- Müller-Wille M.**, 1972 – Pferdegrab und Pferdeopfer im frühen Mittelalter // *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig. Bodemonderzoek*, 1972. Jaargang 20–21.
- Müller-Wille M.**, 1976 – Das Bootkammergrab von Haithabu // *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu*. Neumünster, 1976. Bericht 8.
- Oexle J.**, 1984 – Merowingerzeitliche Pferdebestattungen – Opfer oder Beigaben // *Frühmittelalterliche Studien*. Berlin, New–York, 1984. Band. 18, S. 122–172.
- Puzinas J.**, 1940š – Sargėnų kapinyno tyrimų ataskaita, 1930–1940 // *Vytauto Didžiojo Karo muziejus Kaune*, byla Nr. 427.
- Salamon A., Erdelyi I.**, 1993 – Das Völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. Budapest, 1993.
- Schönback B.**, 1981 – The custom of burial in boats // *Vendel Period studies. Transactions of the boat-grave symposium in Stockholm*. Stockholm, 1981.
- Solberg B.**, 1985 – Social status in Merovingian and Viking periods in Norway from archaeological and historical sources // *Norwegian archaeological review*. 1985, p. 61–76.
- Steuer H.**, 1987 – Gewichtsgeldwirtschaften im frühgeschichtlichen Europa // *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*. Göttingen, 1987, Teil IV, S. 405–527.
- Šimėnas V., Zabiela G.**, 1993 – Recenzija „Кулаков В. Древности пруссов“ // *Lietuvos istorijos metraštis* 1991. Vilnius, 1993, p. 166–179.
- Thunmark-Nylén L.**, 1998 – Die Wikingerzeit Gotlands, Stockholm. 1998. Band. II. Typentafeln.
- Wojtasik J.**, 1967 – Cmentarzysko wczesnośredniowieczne na wzgórzu Młynówka w Wolinie. Szczecin, 1967.
- Żak J.**, 1985 – Die handelsbeziehungen der protopolnischen und frühpolnischen Stammesgruppen // *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*. Göttingen, 1985. Teil III, S. 431–510.
- Żak J., Maćkowiak-Kotłowska**, 1988 – *Studia nad uzbrojeniemśrodkowo-europejskim. Zachodniobałtyjskie i słowiańskie ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza*. Poznań, 1988.
- Žulkus V.**, 1995 – Zur Frühgeschichte der baltischen Stadt // *Burg–Burgstadt–Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*. Berlin, 1995, S. 190–206.
- Žulkus V.**, 1996 – Kaunas tarp Rytų ir Vakarų. Nemuno kelias I–II tūkst. po Kr. pradžioje // *Vidurio Lietuvos archeologija. Etnokultūriniai ryšiai*. Vilnius, 1996, p. 89–97.
- Берга Т.**, 1988 – Монеты в археологических памятниках Латвий IX–XII вв. Рига, 1988.
- Голубева А.**, 1981 – Конские погребения в курганах северо-восточной Руси VIII–XI вв. // *Советская археология*. Москва, 1981, № 4, с. 90–96.
- Дубов И.**, 1989 – Великий Волжский путь. Ленинград, 1989.
- Кирпичников А.**, 1973 – *Снаряжение всадника и верховного коня на Руси IX–XIII вв.* // *Археология СССР. Свод археологических источников*. Вып. E1–36. Ленинград, 1973.
- Ковалевский А.**, 1956 – *Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг.* Харьков, 1956.
- Кулаков В.**, 1990 – *Древности пруссов VI–XIII вв.* // *Археология СССР. Свод археологических источников*. Москва, 1990.
- Ярославское**, 1964 – *Ярославское Поволжье*. Москва, 1964.
- Херрманн Й.**, 1984 – *Славяне и скандинавы*. Москва, 1984.

SANTRUMPOS

- BUS** – Birka. Untersuchungen und Studien. Systematische Analysen der Gräberfunde
- KIM** – Kauno istorijos metraštis.

DIE ZÜGE EINER ÜBERREGIONALEN KULTUR IN DEN WIKINGERZEITLICHEN GRÄBERN VON MARVELĖ

Mindaugas Bertašius

Zusammenfassung

Der baltische Raum war nicht von der Welt der Wikinger abgetrennt. Skandinavische Kaufleute wandten sich den baltischen Gestaden der Ostsee zu, besonders intensiv seit etwa 700, sie strebten durch die baltischen Gebiete auf dem Weg längs der Wolga zum Orient. Die Rolle des Düna als Handelstrasse ist durch die Archäologie durchaus belegt. Es gibt erheblich weniger Hinweise, die in der Wikingerzeit Beziehungen zwischen den Stämmen auf dem Gebiet entlang des Memel-Flusses belegen würden. Das bekannte Gräberfeld in Linkuhnen (Linkūnai) und Beigaben von Gräbern belegen starke wikingsische Einflüsse im Bereich der Memelmündung. In der Gegend um Kaunas (Mittellitauen) finden die Archäologen eine Konzentration von wikingerzeitlichen Funden des Ostseekreises. Während Ausgrabungen in den Jahren 1991–2000 (A. Astrauskas, M. Bertašius) wurde in Marvelė (Stadt Kaunas) eins der merkwürdigsten und größten Gräberfelder der Kultur des Mittellitauens untersucht (Abb. 1). Durch die Bearbeitung des Gräberfeldes wurden verschiedene Erscheinungsformen der Pferdegräber festgestellt. Manchmal eine eigentümliche Grube half den Bestattungsritus auszuführen, denn so gelangte die Brust jedesmal auf den niedergedrückten Kopf, und das Pferd konnte keinesfalls aus der Grube heraussteigen (Abb. 2). Durch Pferderennen (Pferdehätz) war es möglich, die ermüdeten Tiere in die Grube zu stürzen. Historischen Quellen zufolge wurden ähnliche Vorgänge bei den Skandinavien, den Russen (d.h. Normannen), kaukasischen Völkern vollzogen. Eine zweite Gruppe wird durch die Pferdegräber, die durch zerstückelte Pferdekadaver gekennzeichnet ist, charakterisiert. Auf diesen Gräbern wurden getrennte Pferdereste an gesonderten Stellen niedergelegt (Abb. 4). Die Pferdereste wurden in einen oder mehreren Schichten gefunden (Abb. 3). Stets wurden die Pferdegeschirrbeigaben (und zwar Zaumzeugteile, Gebisse, Schnallen, Steigbügel, Beschläge, Anhänger, usw.) mit Pferdeknochen geschüttet. Die Pferde wurden in einigen Gräbern von Hunden begleitet. Es stimmt gut zum Bericht der Araber Ibn Fadlan (10. Jh.), der entlang der Wolga wanderte, und über den Opferritus des Pferdes berichtete. Diese Art der Pferdeopferung ist bei anderen Völkern bezeugt. So wurden ähnliche Opferplätze in Prußen nachgewiesen. Auch im Nordrusslandgebiet, sowie bei den Skandinavien läßt sich die Opfersitte mit Pferden nachweisen. Solche Pferdegräber, die durch zerstückelte Pferdekadaver und Hunde charakterisiert sind, wurden nur in der wikingsischen Welt belegt und sind dem Balten ungewohnt.

Brandschüttungsgräber sowie Brandschichtgräber bilden einen quantitativ bedeutenden Anteil bei Brandgräbern auf den Gräberfeldern im Gebiet um Kaunas. Dieser Brandgräbertyp ist im Samland weit bekannt. Oberflächliche Gräber und Brandschüttungsgräber auf einer Aschen- und Branderdeschicht finden wir auch in den Gräberfeldern in westslawischen Ländern. So, weisen die Kultur der westslawischen Länder während der Wikingerzeit deutliche Beziehungen mit der Kultur der Prußen und die der Bevölkerung Mittellitauens auf.

Die kostbare Waffen (Schwerter, Lanzenspitzen, Schwertortbänder) aus den Gräbern von Marvelė sind ein gutes Beispiel um die überregionale Kultur zu belegen (Abb. 5–6). Bei der Bearbeitung des Gräberfeldes in Marvelė wurden Schiffsnieten gefunden (Abb. 7), die als wichtiger Hinweis auf wikingsische Einflüsse anzusehen ist. Es wurden große Menge der importierten Metallen für die Herstellung der Erzeugnisse verwendet. Merkmale des Handels sind gewöhnlich die Waage und Gewichte, die sporadisch in Gräber von Marvelė zu finden sind. Häufiger wurden Schmucksilber und Hacksilber im Gräberfeld gefunden und zeugen von einem entwickelten Handel auf dem Gebiet um Kaunas. Einige Funde bezeugt die ferne Expeditionen. Aus Gräberfeldern Mittellitauens gibt es umfangreiches Vergleichsmaterial der Pferdeausrüstungsgegenständen (Abb. 8), das von den engen Kontakten zwischen Skandinavien und Mittellitauen (oder Prußen) zeugen. Auch gibt es andere Gegenstände, die einen überregionalen Bestattungsritus aufweisen.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Aufriß des Gräberfeldes von Marvelė.
Abb. 2. Eine eigentümliche Grube von Pferdegrab.
Abb. 3. Pferdegrab Nr. 188, in dem in einigen Schichten unordentlich die sterblichen Überreste verstreut sind.
Abb. 4. Die gesonderte Gruppe von Pferdegräbern mit zerstückeltem Pferdekadaver.
Abb. 5. Eine geflügelte Speerspitze mit verzierter Tülle.
Abb. 6. Die Baigaben aus dem Grab 787.
Abb. 7. Schiffsniete und andere Baigaben aus dem Pferdegrab 3.
Abb. 8. 1 – Ein gegosene Schmuckanhänger von Pferdegeschirr aus Marvelė; 2 – jene Anhänger aus Kamenka (Rusland, Dniepergebiet).

*Übersetzung aus dem Litauischen
von Mindaugas Bertašius*

ОТРАЖЕНИЕ МЕЖРЕГИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ВИКИНГОВ В МОГИЛЬНИКЕ МАРВЯЛЕ В КАУНАСЕ

Миндаугас Берташюс

Резюме

Прибалтийский регион не был изолирован от мира викингов. Побережье Балтики особенно заинтересовало скандинавских купцов с 700 г., которые в этот период через территорию Прибалтики направлялись по Волге на Восток. Роль Западной Двины в качестве торгового пути доказана археологически. Намного меньше показателей, свидетельствующих о взаимоотношениях племен во времена викингов по реке Неман. Известен могильник Линкунай, погребальный инвентарь которого указывает на сильное влияние викингов в устье Немана. В окрестностях Каунаса (центральная Литва) археологи обнаруживают множество находок времен викингов. В ходе раскопок 1991–2000 гг. (А. Астрадакас, М. Берташюс) в Марвяле (г. Каунас) был исследован один из самых крупных и интересных могильников культуры центральной Литвы (рис. 1). В могильнике установлены различные формы погребений коней. Иногда необычные способы облегчали ритуал захоронения, так как голова коня поджималась под грудь, и конь никоим образом не мог выбраться из могилы (рис. 2). Изможденных во время скачек коней было легче загнать в яму. По данным исторических источников, подобным образом поступали викинги, русы (то есть норманны), народности Кавказа. Другая группа могил идентифицируется по останкам разрубленных на куски коней. В этих погребениях останки коней складывались в отдельные места (рис. 4). Такие останки выявлены в одном или в нескольких слоях могилы (рис. 3). Одновременно с костями коней складывалась и конская упряжь (детали узды, удила, пряжки, стремяна, оковы, подвески и т.д.). В некоторых погребениях хоронились и собаки. Это соответствует описанию погребального ритуала арабом Ибн Фадланом (Ibn Fadhlān), который путешествовал по Волге в X в. Установлено, что аналогичный способ захоронения коней характерен и для других народов. Аналогичные места жертвоприношений найдены и в Пруссии. Доказано, что обычай пожертвования коней существовал и в северной России и в Скандинавии. Погребения останков собак и разрубленных на куски коней типичны только для викингов, а для балтов нехарактерны.

Насыпные погребения с трупосожжением и слоистые погребения с трупосожжением составили большинство погребений с кремацией в Каунасском районе. Этот тип погребений по обряду трупосожжения хорошо известен в Самбии. Поверхностные захоронения и насыпные погребения с трупосожжением обнаруживаются в слое пепла и углей и в могильниках западных славян. Это указывает на явную взаимосвязь культуры западных славян с культурами пруссов и жителей центральной Литвы во времена викингов.

Прекрасным примером, свидетельствующим о распространении культуры викингов за пределы своего региона, является дорогое оружие (мечи, наконечники копий, портупея) из могильника Марвяле (рис. 5–6). В ходе исследований могильника были найдены корабельные заклепки (рис. 7), особенно подчеркивающие влияние викингов. Обнаружено много импортного металла, предназначенного для изготовления разных предметов. О торговле обычно говорят находки весов и грузиков в единичных погребениях в Марвяле. Часты находки серебряных украшений и раздробленного серебра, что также свидетельствует о развитой торговле в Каунасском районе. В могильниках центральной Литвы собран значительный материал деталей конской узды, отражающий тесную связь скандинавов с жителями центральной Литвы (или Пруссии) (рис. 8).

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 1. План различных типов погребений могильника Марвяле.

Рис. 2. Погребение коня в яме неправильной формы.

Рис. 3. Погребение коня № 188, в котором останки беспорядочно разбросаны несколькими слоями.

Рис. 4. План группы конских погребений.

Рис. 5. Наконечник копья с выступами.

Рис. 6. Оружие погребения № 787.

Рис. 7. Погребальный инвентарь захоронения коня № 3, среди которого найдены корабельные заклепки.

Рис. 8. 1 – случайная находка подвески в могильнике Марвяле; 2 – подвеска из могильника Каменка.

Перевод с литовского Ольги Антоновой